

leven kan krijgen. Het financieringsmechanisme van de erediensten en de georganiseerde vrijzinnigheid is al genoemd. In verschillende bijdragen wordt (zoals Jan Art had gedaan in 1982) gewezen op het belang van de markt als contextgegeven. De steeds grotere rol van de markt in de hedendaagse samenleving kan worden aangemerkt als een factor die ertoe bijdraagt dat de verzuiling op structureel niveau wordt gecontinueerd net omdat de inzet is een steeds groter marktaandeel te verwerven in een bepaald domein waarin de verzuiling speelt. Leen Van Molle wijst in haar bijdrage op de centrale rol van de zgn 'economische Boerenbond' (sparen, verzekering, diensten, handel) voor de organisatorische continuïteit van de Boerenbond, ondanks het sterk teruglopende economische belang van de landbouw.

Fundamentele kritiek is op dit boek moeilijk te leveren, of het moet het soms nogal losse en uiteenlopende gebruik zijn van de definitie van een zuil. Sommigen spreken van een vrijzinnige zuil, terwijl anderen aan de politieke partijen een centrale rol toebedelen in de verzuiling. Een fundamenteel bezwaar is dit echter niet, gezien het pluralisme in de definiëring van een zuil dat meer dan 50 jaar ontwikkeling van het concept heeft gekenmerkt. Het doet evenmin afbreuk aan de vaststelling dat zuil/verzuiling nog niet verdwenen zijn uit onze samenleving en dat het fenomeen van de ontzuiling een genuanceerde analyse en oordeel vergen. Daar draagt deze bundel zeker toe bij en de CRISP doet er zijn reputatie van leverancier van gedegen empirisch gefundeerd onderzoek over de Belgische (socio-) politiek en socio-politieke geschiedenis alle eer mee aan.

Dirk Luyten

DOMINIEK DENDOOVEN

De vergeten soldaten van de Eerste Wereldoorlog
EPO, Berchem, 2019, 317 p.

De Eerste Wereldoorlog bracht de hele wereld naar de Westhoek. Dat is slechts een geringe overdrijving. De imperiale machten Frankrijk en groot-Britannië deden immers beroep op heel hun koloniale rijk om manschappen te leveren voor de strijd op leven en dood met Duitsland.

Dominiek Dendooven koos deze inbreng van exotische, niet-blanke soldaten en gemilitariseerde arbeiders als onderwerp voor een diepgaande studie waarmee hij in 2018 de doctorstitel behaalde aan de universiteit van Antwerpen en de University of Kent. Als wetenschappelijk medewerker sinds vele jaren van het museum *In Flanders Fields* in Ieper kende hij het onderwerp ten gronde en had hij bovendien een introductie wereldwijd bij iedereen die met dit onderwerp begaan is en/of over bronnen beschikt. De auteur zegt dan ook terecht dat hij de inzichten die hij opdeed in de 'publieksgeschiedenis' in Ieper eindelijk eens kon toetsen in de vorm van een bijdrage aan het academisch debat via een studie van doctoraatsniveau. Dit boek toont aan dat hij daar ten volle in geslaagd is.

Heel de wereld? Toch moest hij een keuze maken. Eerst en vooral koos hij voor het Britse Rijk. En daarbinnen mikte hij in het bijzonder op twee numeriek erg belangrijke groepen. Enerzijds de mannen afkomstig van het Indische subcontinent waar Londen effectief de plak zwaaide. Anderzijds de Chinezen die zich via een arbeidscontract hadden geëngageerd om handenarbeid te komen verrichten in dienst van de militaire inspanning van de Britten.

Van bijzondere betekenis voor het verwerven van historisch inzicht op de langere termijn is de aandacht van de auteur voor de impact die deze oorlogservaringen hadden op deze Indiërs en Chinezen. Net zoals Australische, Nieuw-Zeelandse en Canadese soldaten uit hun frontervaringen een versterking van hun 'natie'-gevoelens mee naar huis brachten, is er ook bij hun gekleurde strijdgenoten een en ander traceerbaar in die zin. Zo'n 140.000 Chinezen, hebben deze stap gezet. Het waren uitsluitend arbeiders maar wel onderworpen aan de Britse militaire wetten en discipline. Vanuit Indië kwamen er zowel grote groepen arbeiders als echte soldaten. Wel valt op dat deze mannen telkens afkomstig waren uit een beperkt deel van Indië en China.

De Indische militairen werden na het eerste oorlogsjaar bijna allemaal naar andere fronten

gestuurd en vooral ingezet tegen de Ottomaanse troepen. Maar hun arbeiders bleven tot in 1919 in West-Vlaanderen. Dendooven slaagt er in door zijn bronnenonderzoek het perspectief “van onderuit” uit de doeken te doen. Ook al ging het om deelnemers aan deze oorlog die niet geacht werden om inzicht te hebben, laat staan dit op papier te zetten. Daaruit blijkt dat de Indische soldaten beseften dat ze van lager allooi werden geacht dan de soldaten met een witte huid. Stonden de Indische oud-strijders nadien op de bres voor verandering in hun thuisland? Dat is helaas moeilijk op te sporen. Feit is dat ook regionale ‘stam’-bewustzijn in Indië werd versterkt door deze ervaringen. In Naga-land bijvoorbeeld, en in Mizoram.

Lokale politici in de herkomstgebieden in Azië hoopten dat deze inzet van hun mannen aan het front een argument kon vormen ten aanzien van Londen. Ze wilden het prestige van hun land opkrikken en zo sterker staan. Indiërs hoopten onder meer op toegenomen intern zelfbestuur als beloning voor deze inzet. Feit is dat Indië en China vertegenwoordigd waren op de vredesconferentie in Parijs in 1919. Maar was dit als volwaardige naties? Volstrekt niet. Was er echt een acceleratie van de dekolonisatie onder impuls van deze mensen? Daar lijkt het toch wel op. Maar ‘ontvoogding’ is ook te vinden op andere vlakken. De Indiërs ervoeren plots dat de kaste-verschillen en de kloven die bestonden tussen Moslims, Sikhs en Hindoes, niet werden gehandhaafd op Europese bodem. Bovendien zagen ze blanke burgers het werk doen wat in hun vaderland slechts was weggelegd voor de “onaanraakbaren” van de laagste kaste. Het zelfbewustzijn van deze mensen – maar ook hun relativiseringsvermogen – leek over het algemeen toe te nemen door hun ervaringen in Europa; zoals blijkt uit diverse aanwijzingen in de bronnen die Dendooven kon opspitten. Hij focust daarbij ook op de ervaringen van de Indiërs die in Duitse krijgsgevangenschap raakten.

Heel belangrijk is dat hij de lokale bevolking uitdrukkelijk in zijn analyse betreft. Ook die mensen hadden immers een nieuwe en ‘vernieuwende’ ervaring dankzij de confrontatie met deze mannen uit het verre Azië. Daarbij valt uit deze burger-bronnen te distilleren dat zij de Indiërs als veel vriendelijker en toegankelijker ervoerden en de Chinezen daarentegen diep wantrouwden. Geruchten over misdrijven en andere slechte ervaringen deden heel snel de ronde in het achterland van het front en – na de wapenstilstand – in heel de vroegere gevechtszone.

En toch... In Indië en Pakistan werden nadien scholen opgericht door veteranen. Zelfs meisjes-scholen! Dat feit is veelbetekenend. De oorlogservaring zette een en ander in beweging. Dankzij dit grensverleggende boek hebben we eindelijk enig zicht daarop.

Luc Vandeweyer

FABRICE MAERTEN (ED.)

Papy était-il un héros? Sur les traces des hommes et des femmes dans la Résistance pendant la Seconde Guerre mondiale
Bruxelles, Racine, 2019, 352 p.

En Belgique comme en France, l’historiographie de la Résistance connaît depuis de nombreuses années un très profond renouvellement. Phénomène éminemment politique et collectif de lutte contre l’occupant allemand et ses collaborateurs, il est appréhendé dans ses dimensions sociales et culturelles, avec une perspective transnationale, par le prisme des logiques répressives ou, à l’échelle des groupes et des individus, à travers la question du genre ou en étudiant les ressorts de l’engagement⁶. Par ailleurs, l’intérêt croissant pour les parcours personnels, tantôt mémoriel et familial, tantôt historique et prosopographique, se traduit par la multiplication de productions éditoriales spécifiques, dictionnaires et guides de recherche⁷. *Papy était-il un héros?* se situe à la

6. Deux ouvrages de synthèse l’illustrent. Pour la Belgique: PAUL ARON ET JOSÉ GOTOVITCH (éds), *Dictionnaire de la Seconde Guerre mondiale en Belgique*, Bruxelles, 2008 et pour la France: François Marcot [éd], *Dictionnaire historique de la Résistance*, Paris, 2006.

7. Pour la France, mentionnons deux projets éditoriaux récents: LAURENT THIERY (éd.), *Le livre des 9000 déportés de France à Mittelbau-Dora*, Paris, 2020 et FABRICE BOURRÉE, *Retracer le parcours d’un résistant. Guide d’orientation dans les fonds d’archives*, Paris, 2020.